

ПРО «ПЛАГІАТ» АЛЕССАНДРО ГВАНЬЇНІ З МАЦЕЯ СТРИЙКОВСЬКОГО: ПОРІВНЯННЯ ОБРАЗІВ В ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВАХ XVI СТ.

У статті порівнюються образи героїв історичних текстів Алессандро Гваньїні та Мацея Стрийковського. Через це дослідження автор дає власну відповідь на питання запозичень у творах ранньомодерної річпосполитської історіографії.

Ключові слова: порівняння образів, історіографія Речі Посполитої XVI ст., Алессандро Гваньїні, Мацей Стрийковський, Зигмунт Корибутович, Зигмунт Кейстутович, Болеслав Свидригайло.

Сучасному дослідникові середньовічний та ранньомодерний історик і події, про які він оповідає, видаються рівновіддалено далекими, і ми ризикуємо оцінювати цей опис минулого як більш-менш достовірний, хоч насправді на сюжети й образи дійових осіб накладено мережу контекстів відповідного часу та власні оцінки автора. Звісно, історик не існує як автономна, незалежна одиниця; колектив, що впливає на нього і його погляди, складається як з реальних людей, яких ми бачимо в його оточенні та прихильниках, так і з осіб, яких автор ніколи не знав особисто, але які є справжніми авторитетами для нього. Серед дослідників ранньомодерної польської історіографії вже не викликає сумнівів теза про вплив меценатів та клієнтарних зв'язків на тогочасного історика. Складені розгорнуті життєписи більшості авторів дали вичерпні відповіді на питання, що стосувалися політичного впливу на текст і підстав його створення. Інший тип впливу – авторитет попередників – також не лишився непоміченим. Велику кількість статей і монографій написано про текстуальні запозичення, цитування та бібліографію кожного з авторів. Але чи може на цьому вичерпатися дослідження історіографії? Що як спробувати звернутися до історичного твору як до тексту, де кожен герой демонструє персональні емоції автора щодо тих чи інших подій в історії його країни? Очевидно, що емоції є дзеркалом авторських поглядів, сформованих на соціальному тлі. Саме тому всі попередні біографічні розвідки є надзвичайно корисними, а дослідження тексту виступає таким собі продовженням, яке дозволяє подивитися на історичні праці під іншим кутом зору і підтвердити або ж, навпаки, поставити під сумнів деякі усталені твердження.

Свій початок річпосполитське ранньомодерне історіописання веде від Яна Длугоша і його

хроніки «*Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*» (1455–1480). Цей твір знайшов низку продовжувачів, кожен з яких керувався власними мотивами в написанні історії. Берnard Ваповський, наприклад, писав для дітей короля Сигізмунда I, а Мартін Кромер – уже на очевидне політичне замовлення двору. Був також Мартін Бельський, надмірно «ліберальні» погляди якого намагався приховати у своїй редакції батькового твору син Йоахим [11, с. 25–36]. Серед усіх цих праць ми зосередилися на двох, які опинились у центрі скандалу після того, як один з авторів звинуватив іншого в плагіаті.

Алессандро Гваньїні, італійський офіцер на польській службі, видав свою «*Sarmatiae Europaeae descriptio*» у Кракові 1578 р. [2], а Мацей Стрийковський, дрібний литовський шляхтич, надрукував 1582 р. в Крулевці «*Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*» [19]. Стрийковський звинуватив Гваньїні у виданні рукопису власної хроніки, але справу не було доведено до кінця, і досі погляди дослідників на цю проблему розходяться [11, с. 39; 2, с. 9–10]. Чимало істориків, у тому числі й українських, намагалося дати відповідь на запитання про спірне авторство [3]. Ми теж спробуємо розглянути цю проблему та, зіставивши образи героїв у Стрийковського та Гваньїні, запропонувати власну версію можливих запозичень для «Опису Сарматії». З метою конкретнішої деталізації нами обрано змалювання трьох постатей у творах обох авторів – литовських князів XV ст. Зигмунта Корибутовича, Болеслава Свидригайла та Зигмунта Кейстутовича, яке видається надзвичайно показовим.

Мацей Стрийковський, скромний жовнір з невливової родини та, ймовірно, без показної освіти [23, с. 36–40], несподівано став «голосом»

литовських магнатів, які прагнули утвердити героїчне минуле власної країни в конкуренції з польською елітою після Люблінської унії 1569 р. [20, с. 235–295]. Серед його меценатів помічаємо представників таких впливових родів, як Лаські, Ходкевичі, Олельковичі-Слуцькі та Радзивіли [23, с. 128–131; 17, с. 6–8]. Історик цілком виконав їхнє «замовлення», змалювавши барвисту історію Великого князівства Литовського, наповнену генеалогічними легендами. Може, найпоказовішою з-поміж них є легенда про Зигмунта Корибутовича як пращура роду Збараських-Вишневецьких [6, с. 315–342].

У праці Стрийковського, на відміну від попередніх польських хронік, постать Зигмунта Корибутовича виступає дуже імпозантно: годі зазначити, що його ім'я фігурує не менш як у трьох заголовках [19, с. 160, 164, 195]. Уже в першому епізоді з намісництвом Зигмунта Корибутовича в Чеському королівстві Стрийковський не забуває додати, що його герой – це предок князів Збараських та Вишневецьких [19, с. 160], а далі майже кожен появу Зигмунта прикрашає фразою на кшталт: «Корибутович, що усім Чеським королівством править» [19, с. 164], час від часу додаючи до титулу тогочасні військові здобутки й «друге прізвище» – Збараський [19, с. 170, 179]. Не обійдено увагою і Зигмунтового брата – Федька Дмитровича Корибутовича «Збараського» [19, с. 189], що дозволяє побачити історіографічне вкорінення легенди про славного предка двох наймогутніших магнатських родів, яку не піддаватимуть сумніву аж до дискусії 1910–1930-х років, коли дослідники довели, що Зигмунт і Федько Корибутовичі померли бездітними [14–16; 18].

Стрийковський детально зупиняється на військових звитягах Зигмунта Корибутовича. Так, коли він в'їжджав до Моравії, то імператор Священної Римської імперії Сигізмунд Люксембург «тікав, боячись, аби Корибут не вдарив» [19, с. 161]. Наголошено на тому, як охоче прийняли його пражани («віддають йому всю владу, приймають за короля і свого пана» [19, с. 161]) та як успішно він воював із німецькими рицарями [19, с. 179]. Характерно, що хоч головними подяками вшановано католицьких ієрархів, зокрема жмудського єпископа Мельхіора Гедройця та віленського єпископа Єжи Радзивіла, однак не бракує вдячних уклонів у бік литовських магнатів іншого віросповідання – кальвіністів, лютеран, антитринітаріїв та православних [23, с. 141], що підтверджує тезу дослідників тогочасного соціуму Речі Посполитої про відносну «свободу совісті» та про несуттєвий вплив

віросповідання на взаємини між родами [7, с. 6–48]. «Забуто» також про пограбування храмів та погрози св. Станіславу, а битву під Вількомиром описано віршем, який завершується цитатою з Кромера щодо можливого отруєння героя [19, с. 196; 12, с. 945].

В Алессандро Гваньїні натомість знаходимо лише три згадки про Зигмунта Корибутовича: уперше в почті, що супроводжував владних осіб на коронації Софії Гольшанської (тут княжича названо «Корибут з Чехії» [2, с. 139]), удруге – як «брата Вітовта, що напав на Пруссію» [2, с. 329], і втретє – у традиційному описі смерті героя, де Корибутовича питають, чому він не втік, а той відповідає, що, довго перебуваючи між поляками (у Гваньїні «поміж нами» [2, с. 336]), не навчився тікати, а зрештою помер чи то від ран, чи то від підкладеної Зигмунтом Кейстутовичем отрути. Така вибірковість (а ймовірно навіть випадковість) згадок, як і їхня побіжність, свідчать про переписування попередніх текстів. Зокрема, перший епізод (про почет і 500 коней) узято з Бернарда Ваповського [22, с. 16], а опис загибелі – із Мартіна Бельського [9, с. 636]. Як бачимо, Гваньїні, на відміну від Стрийковського, не надавав уваги королівським обов'язкам литовського княжича, трактуючи його, подібно до польських хроністів, швидше як особу маргінальну.

Згідно зі слушною тезою литовського науковця Артураса Терешкінаса, для Мацея Стрийковського історія – це *magistra vitae i lux veritatis*; у ренесансній традиції її покликання – зберігати пам'ять про минуле, на досвіді якого мають вчитися нові покоління [20, с. 239–240]. Звісно, не всі герої литовського минулого є носіями винятково повчальних прикладів, деякі з них викликають серйозні протиріччя, але Стрийковський дає собі раду з цим. Таким персонажем на сторінках хроніки постає Болеслав Свидригайло – за оцінкою польських хроністів, бунтівник проти доброго та величного короля Владислава Ягайла. «Світло правди», яким його уявляє Стрийковський, освічує і добрі, і погані вчинки героя, але показово, що другі значно применшені в порівнянні з Длугошевою традицією їх описування. Хоч Стрийковський не надає Свидригайлові слова в жодній із патетико-патріотичних промов (це зумовлювалося, як видається, тим, що бездітний Свидригайло не став предком-засновником жодного з процвітаючих на кінець XVI ст. литовських магнатських родів), однак хроніста не полишає інтерес до бунтівного персонажа. Зокрема, саме Стрийковський уперше вдається

до позитивних характеристик Свидригайла – наприклад, хвалить хоробрість та військову вправність князя («*мужньо й вигадливо захищав*» [19, с. 109]), а описуючи програму битву під Вількомиром, виразно співчуває своєму герою, називаючи його «*бідним*» [19, с. 197].

Не наважуючись (чи не вміючи) цілком порвати з уже «класичним» каноном опису Свидригайла як некерованого пияка, Стрийковський його «пом'якшує», додаючи Свидригайлові до компанії Скиргайла, що їх обох Владислав Ягайло «*бачив вправними тільки у пияцтві та полюванні*» [19, с. 94] (пияцтво Скиргайла згадується й у Яна Длугоша, але швидше в контексті протиставлення «поганих братів» «надійному» Вітовту [13, с. 126]). На противагу Мартіну Кромеру, який у половині випадків згадування імені Свидригайла надає йому негативної конотації, Стрийковський додає недоброчливі прикметники лише у чверті згадок і, понад те, тричі віншує князя позитивною характеристикою!

Класична гнівливість Свидригайла окреслена у Стрийковського словом «*фурия*» [19, с. 178–179], так, начебто гнів запалюється якоюсь зовнішньою силою, гріх деперсоніфікується і вже не являє собою злочинну зіпсутість вдачі, а, ймовірно, стороннє навіювання. Не менш показово, що Стрийковський переакцентує звинувачення Бернардом Ваповським Свидригайла у схильності до тиранії – у литовського хроніста тираном названо Свидригайлового опонента Зигмунта Кейстутовича.

Постать Свидригайла у Гваньїні відрізняється кардинально. В окремому розділі про нього автор вживає кліше на кшталт: «*це був чоловік запальний, непостійний, ненажерливий п'яниця*»; «*людина легковажна і запальна*» [2, с. 231]. Ці інвективи збігаються з оцінками Ваповського і Кромера, які, своєю чергою, спиралися на опис князя у творі Длугоша: «*Був і князь Свидригайло, рідний брат короля Владислава, відданий пияцтву та різним життєвим насолодам; хоча він був людяний і щедрий, але вдачу мав нестабільну і гарячкувату, мало в ньому було розсудливості та праведності. Для нього нічого не значили здоровий глузд і повага, над усім горували імпульсивність та неспокійний розум, мінливий, немов вітер, так і його доля поставала під впливом різноманітних вітряних поривів*» [10, с. 392–393].

Те саме стосується акценту на зраді польського престолу і зносінах із хрестоносцями, де в компанії Свидригайлові дописано Скиргайла: «*Після того, як Вітовт у 1392 р. дав присягу королю, Скиргайло і Свидригайло піднялися*

супроти нього, але Свидригайло, який був неміцного серця і сили, втік до пруських хрестоносців» [2, с. 326].

Натомість великодушний король Владислав Ягайло прощає бунтівникові його непостійність, ставиться до нього ласкаво і взагалі виявляє братню любов (ці самі характеристики знаходимо й у Ваповського: наприклад, в епізоді, де Свидригайло погрожує, а Ягайло його вибачає [22, с. 109]). Як уже згадувалося, Гваньїні, хоч італієць за походженням, час від часу називає польські війська «*нашими*» та протиставляє їм жорстокість русинів: «*Русаци чинили жорстокість над поляками, коли кого-небудь з них брали в полон, тоді, замучивши і спаливши, вішали на фортечних стінах для більшого суму нашим, кричали на наших, лаяли й соромили*» [2, с. 333].

Постать великого князя литовського Зигмунта Кейстутовича теж у «Хроніці» Стрийковського дуже помітна, причому у двох негативних контекстах. На початку опису його змальовано як противника «литовських інтересів» – прибічника Владислава Ягайла і пропольської політики. Присягнувши на вірність Короні за право посідання великокнязівського престолу «до живота» (тобто, по суті, згодившись із переходом Великого князівства Литовського по його смерті під владу короля), Зигмунт Кейстутович заручається підтримкою польської сторони в боротьбі зі Свидригайлом. Троцький воєвода Монивида розповідає Свидригайлові про виправу, що готується [19, с. 185], проте Стрийковський не називає цей вчинок зрадою. Далі протистояння Свидригайла і Зигмунта Кейстутовича описано як двобій: обидвоє князів користуються підтримкою, проте за Кейстутовичем спершу йде частина литовської знаті, а Свидригайлові відведено роль очільника русинів – полян, смоленців і тверичан [19, с. 187–188]. Тим часом убивство Румбольда і Монивида, здійснене за наказом Зигмунта, позбавляє його прихильності литовських панів: «*Тим сміливіше Свидригайло нападав на Литву, бо бачив, що Зигмунт у ненависті у панів литовських через важке панування та грабіжництво <...>; також Зигмунт боявся литовських княжичів, приятелів убитих панів Яна Монивида, троцького воєводи, та Румбольда, великого маршалка литовського, мужів у раді і у війні видатних, звинувативши їх начебто у зраді і прихильності до Свидригайла*» [19, с. 190].

Згадане в шойно процитованому уривку «*важке панування*» Зигмунта Кейстутовича переростає в подальшій оповіді в «тиранію». Цей мотив особливо яскраво представлено в розділі «*Про вбивство Зигмунта, великого князя*

литовського, князем Іваном Чарторійським 1440 року». Уривок насичено інвективами про жадібність, мстивість і жорстокість князя, що логічно вмотивовує його перетворення на «тирана»: «Він хотів тільки власною волею усе вирішувати, і щоб жоден нічого свого у Великому князівстві Литовському не мав, а тільки те, що він з власної ласки дав. <...> Ув'язнив князів і їхні сім'ї, забрав їхні маєтки, а на місцях розсадив своїх радників, конюхів і хлопів, яких волі своїй підчинив» [19, с. 202].

Крім того, він був «меланхоліком і не любив людей при собі», а також усіх боявся, що, за рішенням Стрийковського, «є ознакою кожного тирана» [19, с. 203]. Показово, що звинувачення в тиранії звучало, як уже згадувалося, у творі іншого польського хроніста – Бернарда Ваповського, проте адресувалося воно не Зигмунтові, а навпаки – Свидригайлові. Ваповський називає Свидригайла «жорстоким тираном» щонайменше тричі в тексті [21, с. 110, 113, 118], проте, на відміну від риторичного невдоволення Ваповського, Стрийковський підкріплює свою думку промовистою паралеллю в описі загибелі Зигмунта Кейстуовича: «Зигмунта вбили, як самого Цезаря Брут з Кассієм, князь Чарторійський зі Скобейком» [19, с. 204].

Гваньїні в пропольській політиці Зигмунта не вбачає нічого поганого, навпаки: «Він був прийнятий на Литовську державу завдяки королівським благодіянням та доброзичливості литовських панів. Він склав присягу, щоб бути під послухом польських королів, як Вітовт, нічого без їхньої волі не чинити» [2, с. 334].

У цьому пасажі яскраво простежується погляд польських хроністів, зокрема, «клятва, як у Вітовта» була і в Бельського [9, с. 615]. Імовірно, з нього ж запозичений і опис битви під Вількомиром та сюжет про ведмедицю Зигмунта [2, с. 335–336]. Гваньїні ніде не згадує про «тиранію» литовського князя, навіть більше, він описує його вбивство як жорстоку і підступну акцію, а насамкінець додає: «Хай там як, але його було вбито через зраду! На ньому припинився рід

литовських князів і держава знову перейшла до нащадків Ягайла» [2, с. 336].

Отже, як бачимо, порівняння образів трьох литовських героїв у творах Гваньїні та Стрийковського не дає підстав вважати, що італієць використав працю свого підлеглого. У хроніці Гваньїні виразно простежується вплив «польської версії» минулого пера Ваповського і Бельського, натомість «литовська версія» йому засадничо чужа. Поза тим, коло історичних авторитетів, яких використав Стрийковський, є набагато ширшим, ніж у Гваньїні: крім Ваповського і Бельського, це Кромер, Меховіта і Гербурт [1, с. 64–65]. Також Стрийковський активно покликається на Длугоша, але можливість прямого використання Длугошевої праці досі залишається спірною (Юлія Радзишевська наполягає на цитуванні Длугоша за Кромером, натомість Генрик Барич і Збіслав Войтковяк пишуть про бажання Стрийковського перекласти Длугошеву працю польською, а це означає, що якийсь список у нього міг бути [17, с. 14; 8, с. 83; 23, с. 41]). Крім того, у Гваньїні відсутні запозичення з руських джерел, якими активно користувався Стрийковський. Для оповіді про історію Великого князівства Литовського за джерело Стрийковському слугувало 15 русько-литовських літописів, які, за власними словами, він здобув «з великими труднощами, а подеколи й чималими втратами» [5, с. 87]. За спостереженням Олени Русиної, литовці бажали у своїй історії відокремитися від руської культури так само, як і від польської [4, с. 53], створюючи власні легенди та глорифікуючи власних героїв. Таких акцентів у Гваньїні ми не помічаємо, навіть більше, італієць за народженням, він протягом усього тексту подекуди називає польську сторону «нашою».

Наведені аргументи, як видається, дозволяють виключити обидва тексти з дискусії про плагіат та звернути увагу на іншу проблему – становлення «авторського права» та, ширше, цінності «авторської позиції» в ранньомодерному історіописанні Речі Посполитої. А це вже зовсім інша історія.

Список літератури та джерел

1. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.) : у 2 ч. / Д. Вирський. – К. : Інститут історії України, 2008. – Ч. 1. – 502 с.
2. Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / О. Гваньїні ; упор. та переклад з польської о. Юрія Мицика. – К. : ВД «КМ академія», 2007. – 1006 с.
3. Дячок О. Проблема авторства «Опису Європейської Сарматії» в історіографіях / О. Дячок // Осягнення історії : збірник праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острогож – Нью-Йорк : Острозька академія, 1999. – С. 251–262.
4. Русина О. Від Кузьмищі-княнина до княнина Скобейка (моделювання смерті в «Хроніці Биховця») / О. Русина // Соціум. Альманах соціальної історії. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – Вип. 1. – С. 37–53.
5. Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания / Н. Н. Улащик // Полное собрание русских летописей. Т. 35 : Летописи белорусско-литовские / сост. и автор предисл. Н. Н. Улащик. – М. : Наука, 1980. – 306 с.
6. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття / Наталя Яковенко. – К. : Laurus, 2012. – 472 с.

7. Яковенко Н. Паралельний світ : дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. Яковенко – К. : Критика, 2002. – С. 6–48.
8. Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego: studia nad historiografią w. XVI–XVIII / H. Barycz. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981. – 308 s.
9. Bielski M. Kronika Polska / M. Bielski. – T. 1. – Sanok, 1856. – 492 s.
10. Długosz J. Dziejów Polskich ksiąg dwanaście / J. Długosz. – T. 4, ks. 11, 12. – Kraków, 1869. – 712 s.
11. Grabski A. F. Zarys historii historiografii polskiej / A. F. Grabski. – Poznań : Wyd. Poznańskie, 2010. – 278 s.
12. Kromer M. Kronika Polska / M. Kromer. – Sanok, 1857. – 1500 s.
13. Mickūnaitė G. Making a Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania / G. Mickūnaitė. – Budapest : Central European University Press, 2006. – 337 p.
14. Prochaska A. Czy możliwą jest identyczność kniazioў Nieświeskich z Korybutowiczami? / A. Prochaska // Miesięcznik Heraldyczny. Rocznik 5. – Lwów, 1912. – S. 88–92.
15. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego / J. Puzyna // Miesięcznik Heraldyczny. Rocznik 4. – Lwów, 1911. – S. 6–15, 43–47, 74–82.
16. Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego / Z. Radziwiński // Miesięcznik Heraldyczny. Rocznik 4. – S. 142–150, 182–185.
17. Radziszewska J. Maciej Strykowski i jego dzieło / J. Radziszewska // M. Strykowski. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia / Opr. J. Radziszewska. – Warszawa : PIW, 1978. – 761 s.
18. Sochaniewicz K. Przyczynek do rozwoju książąt Zbarazkich / K. Sochaniewicz // Miesięcznik Heraldyczny. Rocznik 7. – Lwów, 1914. – S. 118–120.
19. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi / M. Strykowski. – Warszawa, 1846. – 572 s.
20. Tereškinas A. Imperfect Communities. Identity, Discourse and Nation in the Seventeenth Century Grand Duchy of Lithuania / A. Tereškinas. – Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. – 346 p.
21. Wapowski B. Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od r. 1380 do 1535. T. I / B. Wapowski. – Wilno, 1847. – 491 s.
22. Wapowski B. Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od r. 1380 do 1535. T. II / B. Wapowski. – Wilno, 1847. – 518 s.
23. Wojtkowiak Z. Maciej Strykowski – Dziejopis Wielkiego księstwa Litewskiego. Kalendarium życia i działalności / Z. Wojtkowiak. – Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1990. – 248 s.

L. Lavruk

“PLAGIARISM” OF ALESSANDRO GUAGNINI’S FROM MACIEJ STRYJKOWSKI: COMPARISON OF IMAGES IN THE 16TH CENTURY HISTORICAL NARRATIVES

The article compares the characters in historical texts written by Alessandro Guagnini and Maciej Strykowski. It contributes to the historiography discussion about the fragments supposedly borrowed from Strykowski’s writings by the Early Modern Polish-Lithuanian authors.

Keywords: comparison of images, Polish-Lithuanian historiography of 16th century, Alessandro Guagnini, Maciej Strykowski, Sigismund Korybut, Sigismund Kęstutaitis, Švitrigaila.

Матеріал надійшов 11.04.2013